

Auteurs:

Anja Dingenen, Barbara Vrijdags, Jan Willems
(team internaten)

Pedagogisch kader internaten

Dankwoord

Het pedagogisch kader internaten kwam tot stand dankzij de medewerking van velen.

Van harte dank aan de leden van de beheerderscommissie en de adviesraad internaten, aan de beheerders, opvoeders en ouders en aan de collega's van Katholiek Onderwijs Vlaanderen voor de lectuur en de zinvolle bemerkingen en aanvullingen.

Een warm woord van dank aan alle bestuurders die geloven in de meerwaarde van het internaat in onze huidige samenleving.

Een bijzondere dank aan alle beheerders en opvoeders die met een groot hart voor kinderen en jongeren, elke dag opnieuw het beste van zichzelf geven om van onze internaten een plek te maken waar het fijn is om op te groeien.

Anja Dingenen

Inhoudstafel

1	Inleiding	6
2	Doel	8
3	Situering: diversiteit en dynamiek	10
4	Basis voor het pedagogisch kader	12
	4.1 Het internaat in het project van de katholieke dialoogschool.....	12
	4.2 Ontwikkelingspsychologische en pedagogische inzichten.....	14
5	Wat hebben kinderen nodig?	16

6	De opdracht van onderwijsinternaten	18
6.1	Fysieke en emotionele veiligheid	19
6.2	Persoonlijke ontwikkeling	21
6.3	Sociale ontwikkeling	24
6.4	Overdracht van waarden en normen	25
6.5	Pedagogische opdracht	26
6.6	Pedagogische kwaliteit	27
7	Balanceren tussen pedagogische keuzes	29
7.1	Balanceren tussen de noden van de groep en het individu	30
7.2	Balanceren tussen zelfredzaamheid en zorg	30
7.3	Balanceren tussen inspanning en ontspanning	31
7.4	Balanceren tussen gemengde en gender-gerelateerde activiteiten	31
7.5	Balanceren tussen privacy en openbaarheid	31
7.6	Balanceren tussen kijken en zien	32
8	De opdracht van de opvoeder	33
8.1	Rol en positie van de opvoeder	33
8.2	Algemene beroepshouding	35
8.3	Samenwerken in het team	36
8.4	Dagritme	37
8.5	Organisatie van de groep	37
8.6	Activiteitenbegeleiding	38
8.7	Inrichting van de leefruimtes en de buitenruimte	39
8.8	Participatie van de internen	39
8.9	Observeren van internen	40
8.10	Samenwerking met andere partners	41
9	Bibliografie	44

1. Inleiding

*Het gaat met het Rijk Gods als met een man
die zijn land bezaait:
hij slaapt en staat op,
's nachts en overdag,
en ondertussen ontkiemt het zaad
en schiet op,
maar hij weet niet hoe.*

(Mc 4, 26-27)

Wekelijks brengen ouders hun kinderen naar het internaat¹. Hier leven zij een hele week na de schooluren samen onder begeleiding van hun opvoeders. Vanuit een katholiek opvoedingsproject biedt het internaat op deze manier opvoedingsondersteuning aan veel gezinnen. We noemen het internaat vaak een tweede thuis. Daarnaast levert het internaat ook een belangrijke bijdrage

---

¹ Met internaat bedoelen we onderwijsinternaat, geen multifunctioneel centrum (MFC)

aan een goed studieklimaat voor de internen en wil het leercoaching uitbouwen als hefboom tot betere studieresultaten.

Naast hun eerste thuissituatie, groeien kinderen en jongeren op in een familie, een buurt, op school. Ze hebben soms verschillende vormen van vrijetijdsbesteding, zoals de sportclub, de academie,... Het internaat is één van de stukjes van hun opgroeiomgevingen. De diversiteit van de samenleving wordt weerspiegeld op alle niveau's in het internaat. Kinderen en jongeren komen er samen vanuit verschillende contexten, met een heel diverse achtergrond, persoonlijkheid, karakter en interesses. In het internaat zijn naast de internen, ook de ouders en de medewerkers divers. Dit vraagt een professionele aanpak. Hoe langer een kind of jongere in het internaat verblijft, hoe groter de invloed op de ontwikkeling kan zijn. De intern leert er zijn persoonlijkheid ontdekken in relatie tot de groep. Hij leert er samenleven dankzij nieuwe ervaringen, hij leert er omgaan met conflicten, hij leert er sociale vaardigheden.

De invloed van het internaat kan een grote impact hebben op het functioneren van de intern, ook in het latere leven. Alleen, de opvoeder ziet niet steeds onmiddellijk resultaat. Hij is de zaaier die laat ontkiemen, maar niet steeds de oogst meemaakt.

De kwaliteit van de begeleiding op internaat vormt een kernpunt in onze opdracht. Ouders moeten hun kinderen immers met een gerust hart kunnen toevertrouwen aan het internaat. De verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van de begeleiding ligt op de eerste plaats bij de organisatoren van de internaatwerking. Deze dienen een veilige en pedagogische verantwoorde omgeving aan te bieden waarin de internen zich ten volle kunnen ontwikkelen. Het aanbod en de pedagogische aanpak moeten aansluiten bij de behoeften en de ontwikkelingsfasen van de internen.

Dit vraagt een gedifferentieerde aanpak en heel wat inzicht en inzet van de beheerder en de opvoeders. Zij werken vanuit een professionele houding met kennis van zaken en met een liefdevolle betrokkenheid op elk kind.

Wat is hierbij van belang? Waar heeft een kwalitatieve begeleiding mee te maken? Het pedagogisch kader wil internaatmedewerkers ondersteunen in de uitbouw van een kwalitatieve internaatwerking.

2. Doel

Het pedagogisch kader maakt duidelijk wat we verstaan onder een kwaliteitsvolle internaatwerking vanuit een gezamenlijke, gedeelde visie.

Het zorgt voor inspiratie en wil de internaatteams aan het denken zetten. Het biedt mogelijkheden tot kritische reflectie met het oog op het verbeteren van het eigen handelen in het team. Vragen kunnen daarbij zijn: herkennen wij dit in onze situatie? Zijn wij het hiermee eens? Doen wij wat hier staat?

Hoe pakken wij het aan? En waarom doen wij het zo? Kritische vragen stellen en antwoorden zoeken zijn belangrijke elementen van professioneel werken. Het betekent blijven nadenken over je handelen en stilstaan bij de pedagogische keuzes die je maakt en de gevolgen ervan. Het doet ons reflecteren over de vragen: waarom doen we wat we doen? Doen we de goede dingen? Doen we de dingen goed?

Het pedagogisch kader wil op deze manier ook ondersteuning bieden bij het uitwerken van een eigen, pedagogisch project van het internaat en bij de uitbouw van de concrete internaatwerking. Waar wil jouw internaat het verschil maken?

Daarnaast rust het pedagogisch kader de medewerkers ook toe om in gesprek te gaan met verschillende partners (ouders, school, externe partners) over de visie en de pedagogische aanpak van het internaat.

Het pedagogisch kader kan eveneens een bron van informatie en inspiratie zijn voor nieuwe medewerkers die vertrouwd willen worden met de specificiteit van internaatwerking.

Tenslotte wil het pedagogisch kader een houvast zijn om tot een internaatwerking te komen die dankzij de pedagogische kwaliteit gewaardeerd wordt door alle betrokkenen.

“Opvoeden moet kinderen in beweging brengen, zorgen voor transformaties, een nieuw inzicht.

Daarbij is samen leren cruciaal, maar wel op zo’n manier dat de verschillen tussen kinderen tot hun recht komen.

Emancipatie is geen individuele aangelegenheid: het vereist samen leren, maar ook samen leven.”

*(Philippe Meirieu,
La pédagogie, entre le dire
et le faire, 1995)*

3. Situering: diversiteit en dynamiek

Binnen de internaten is er een grote diversiteit op het vlak van *aanbod*. Een minderheid van de internaten vangt enkel leerlingen uit de lagere school of leerlingen uit het secundair onderwijs op van één enkele school. De meeste internaten richten zich tot leerlingen uit diverse scholen. Het aantal scholen waarmee samengewerkt wordt, kan sterk oplopen, tot soms meer dan 20 scholen. Ongeveer de helft van de internaten vangt zowel leerlingen secundair onderwijs als leerlingen van de lagere school op. Een handvol internaten vangen kleuters op. Het spreekt voor zich dat het aanbod van het internaat belangrijke gevolgen heeft voor de pedagogische werking en de infrastructuur binnen het internaat.

Naast de samenwerking met scholen is er een diversiteit in het samenwerken met *externe partners*. Een aantal internaten vangt internen op via Integrale Jeugdhulp of Jeugdrechtbank. Sommige internaten hebben geen internen via doorverwijzing. Deze opvang vraagt een goede samenwerking met de betrokken instanties.

Internaten verschillen ook erg in *omvang*. Er zijn internaten waar er tot 200 internen zijn en er zijn locaties met 30. De pedagogische mogelijkheden zijn dan ook verschillend. Een groot internaat kan met meer verschillende leefgroepen werken en kan vaak meer verschillende activiteiten aanbieden. Een klein of middelgroot internaat zal vaker samenwerken met andere instanties, bijvoorbeeld sportclubs of een muziekschool. Een groot internaat moet soms meer moeite doen om een huiselijke sfeer te creëren en persoonlijke aandacht aan de kinderen te geven. Dit kan in kleinere internaten soms meer vanzelf gaan.

De meeste internaten zijn *gemengd*. Een aantal is niet gemengd en staat enkel open voor jongens of voor meisjes. Dit heeft gevolgen voor de infrastructuur en voor de organisatie van activiteiten.

De *sociaal-economische positie van ouders* verschilt van internaat tot internaat. Ook binnen de internaten is er vaak een grote diversiteit op dit vlak aanwezig.

De *ligging* van de internaten is zeer divers. Zo zullen stedelijke internaten een ander cultureel aanbod kunnen voorzien dan meer landelijke internaten. Deze laatste hebben dan weer het voordeel van een groene omgeving en veel ruimte. Een stedelijke context brengt vaak andere problematieken en noden met zich mee dan een landelijke context. De afstand tot de scholen waarmee het internaat samenwerkt, zal in een stedelijke of landelijke context anders zijn en heeft gevolgen voor de organisatie van het internenvervoer naar school.

Al deze elementen zorgen ervoor dat elk internaat uniek is en dat elk internaat eigen noden heeft en eigen doelen voorop stelt. Internaten zijn dus zeer divers.

*Het verschil
tussen wie je bent
en wie je wil zijn
is wat je doet*

4. Basis voor het pedagogisch kader

4.1. Het internaat in het project van de katholieke dialoogschool

Op het kruispunt van onderwijs, Kerk en samenleving verwelkomt het internaat in het katholiek onderwijs gastvrij iedereen, van welke levensbeschouwelijke of religieuze achtergrond ook. Zonder uitzondering nodigt het iedereen aan haar opvoedingsproject mee te werken. Vanuit haar christelijke inspiratie wil het ieder hiertoe uitdagen, motiveren en kracht geven. In het internaat staan verbondenheid en dialoog met alle kinderen centraal. Deze verbondenheid biedt internen de kans richting en betekenis te geven aan hun leven en leren. De verbondenheid komt tot uiting in een manier van leven en werken die gekenmerkt wordt door liefde, geloof, en hoop. Deze drie christelijke basishoudingen vormen grondslag en perspectief voor het opvoedingsklimaat.

Liefde

Niet de geïsoleerde en autonome ontwikkeling van elk kind maar ontplooiing in verbondenheid met de wereld en met de anderen is het uitgangspunt van opvoeding in liefde. ‘Verschillende’ kinderen komen elkaar in het internaat tegen en leren vanuit dit verschil. Liefde betekent oog hebben voor de ontplooiing van elke intern afzonderlijk vanuit een doorgedreven waarderende aanpak. Dat vereist een bijzondere aandacht voor en een aanwezigheid bij kwetsbare kinderen. De liefde waarover wij hier spreken gaat om meer dan mensen samenbrengen die elkaar graag zien. Het gaat om tegendraadse liefde, over onverwachte en onlogische liefde, om liefdevol reageren daar waar afwijzen evident lijkt. Deze liefde heeft ook met onvoorwaardelijkheid te maken. We nemen het geen enkele kind of jongere kwalijk als hij faalt, ook niet als hij niet aan onze verwachtingen voldoet. Internaten willen blijven geloven in de groeikracht van kinderen en jongeren. Blijven investeren in het ‘goed’ van elke intern, van alle internen en van de wereld is de kern van deze pedagogische visie. Op die manier kan liefde ook zin en richting geven aan het leven.

Geloof

Kinderen zijn verbonden met hun wortels, in een wereld die hen door God is toevertrouwd en waarvoor zij mee verantwoordelijkheid dragen. Dit zorgt ervoor dat kinderen op een gewetensvolle en menswaardige manier leren omgaan met de wereld rondom hen vanuit de overtuiging dat dit leven niet maakbaar en manipuleerbaar is. Het internaat draagt bij tot een mentaliteitswijziging die een halt toeroept aan de voortdurende drang naar bezit en ongebreidelde groei. Opvoeden tot verantwoordelijkheid leert jongeren meer kiezen voor het zijn en minder voor het hebben en draagt bij aan duurzame ontwikkeling. Geloof heeft ook met verwachtingen te maken. Wie kinderen en jongeren helpt groeien, spreekt ook uitdagende maar realistische verwachtingen uit naar hen.

“Al spreek ik met de tongen van engelen en mensen: als ik de liefde niet heb, ben ik een galmend bekken of een schelle cimbaal. Al heb ik de gave van de profetie, al ken ik alle geheimen en alle wetenschap, al heb ik het volmaakte geloof dat bergen verzet: als ik de liefde niet heb, ben ik niets. Al deel ik heel mijn bezit uit, al geef ik mijn lichaam prijs aan de vuurdood: als ik de liefde niet heb, baat het mij niets.”

(1 Kor. 13)

Hoop

Het internaat creëert een eigen toekomstperspectief voor het leren en het leven van kinderen en jongeren. Dit perspectief levendig houden, ondanks alle tegenslag en dagelijkse zorgen, vergt veel van kinderen, opvoeders en verantwoordelijken en voert hen soms over de grenzen van het menselijke heen. De christelijke hoop doet ons eigentijds en tegendraads, vaak tegen beter weten in, ingaan tegen het cynisme van deze tijd en durft verder werken aan de realisatie van Gods droom voor alle mensen.

4.2. Ontwikkelingspsychologische en pedagogische inzichten

Het werk in de internaten van het katholiek onderwijs vindt zijn onderbouwing enerzijds in het project van de katholieke dialoogschool, anderzijds liggen ontwikkelingspsychologische inzichten en pedagogische theorieën aan de basis van de werking.

Dit pedagogisch kader vindt zijn inspiratie in diverse publicaties en vooral ook in het Pedagogisch Kader Kindercentra 4-13 jaar (Schreuder, 2011) en in het Pedagogisch Raamwerk voor de Kinderopvang van Kind & Gezin (Kind&Gezin, 2014). De twee volgende basisdocumenten vormen eveneens een leidraad: het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind (1995) en de grondrechten van elke burger uit de Grondwet van België (art. 22, 22bis, 23). Daarnaast baseren we ons op een aantal bestaande documenten van Katholiek Onderwijs Vlaanderen die zijn vernoemd doorheen de tekst of in de bibliografie zijn vermeld.

Rechten van het Kind

Elk kind heeft recht op zo gunstig mogelijke omstandigheden om op te groeien en zich te ontplooien. Dat recht is vastgelegd in een internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind (1989) en ondertekend door 193 landen, waaronder België. Het beschrijft in 54 artikelen de grondrechten van het kind, zoals:

- kinderen hebben recht op bescherming;*
- kinderen hebben het recht op begeleiding bij het ontwikkelen van hun capaciteiten;*
- kinderen hebben het recht om vrijelijk hun ideeën te uiten.*

Enkele artikelen uit de officiële tekst van het Verdrag inzake de Rechten van het Kind.

Art. 3.2:

'De Staten die partij zijn, verbinden zich ertoe het kind te verzekeren van bescherming en de zorg die nodig zijn voor zijn of haar welzijn, rekening houdend met de rechten en plichten van zijn ouders, wettige voogden of anderen die wettelijk verantwoordelijk zijn voor het kind, en nemen hiertoe alle passende wettelijke en bestuurlijke maatregelen.'

Art. 6:

'Elk kind heeft het inherente recht op leven. De Staat is verplicht te zorgen voor het overleven en de ontwikkeling van het kind'

Art.12:

'Ieder kind heeft het recht zijn mening vrijelijk te uiten in aangelegenheden die het kind betreffen, waarbij aan de mening van het kind belang moet worden gehecht.'

*(Bron: Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind (20 november 1989)
www.unicef.be)*

5. Wat hebben kinderen en jongeren nodig?

Kinderen hebben ouders en opvoeders nodig om te zorgen voor hun eerste levensbehoeften en om hen te beschermen tegen gevaar. Ze hebben volwassenen nodig die van hen houden, met hen praten en met hen samenleven. Vanuit die veiligheid kunnen ze zelf de wereld ontdekken. Ook dan zijn volwassenen onmisbaar. Iedereen die met opvoeding bezig is, heeft dan ook een voorbeeldfunctie. Door te kijken naar gedrag van volwassenen en hen vragen te stellen, leren kinderen en jongeren de wereld begrijpen. Ze hebben dus bescherming en houvast nodig. Ze hebben ook autonomie nodig: de ruimte om zelf te ontdekken, zelf te doen en zelf keuzes te maken. Zonder die ruimte ontwikkelen kinderen geen zelfvertrouwen en geen gevoel van competentie. Voor opvoeders is het een belangrijke opdracht dat evenwicht te bewaren tussen beschermen en vrijlaten.

De basisbehoeften van elke mens zijn volgens Maslow (Maslow, 1987) de zes volgende:

- Behoeftte aan lichamelijke zorg
- Behoeftte aan affectie en geborgenheid
- Behoeftte aan veiligheid, duidelijkheid en continuïteit
- Behoeftte aan erkenning en waardering
- Behoeftte aan ontwikkeling en competentie
- Behoeftte om een goed mens te zijn

Deze volgorde is niet willekeurig gekozen. De meest basale behoefte staat bovenaan. Als aan deze basale behoefte niet wordt voldaan, komt het kind niet toe aan het vervullen van de volgende behoeften. Kinderen en jongeren hebben dus allereerst voedsel, verzorging en liefde nodig vooraleer ze hun talenten ten volle kunnen ontwikkelen. Kunnen thuiskomen op internaat is een belangrijk uitgangspunt.

'Ik heb het over de liefde voor muskes die van de daken vallen, de liefde voor de wees en de weduwe, voor de melaatse en de gevangene, voor de kleuter die angstig naar zijn eerste schooltje gaat, voor de leerling die dreigt zonder diploma af te studeren, voor het kind dat tussen twee culturen valt en zijn identiteit via de sociale media zoekt, voor het psychisch gekwetste kind dat in het internaat een nieuwe thuis vindt, voor het pubermeisje dat zwanger werd, maar ook voor de opvoeder die kampt met een burn-out, de collega die ermee wil stoppen na een tegenslag in het internaat, voor de beheerder die het niet meer ziet zitten na een negatief advies van de inspectie, voor de bestuurder die de gebouwen ziet ineensstorten en letterlijk niet meer weet van welk hout pijlen maken.'

(naar C. Snoecx)

6. De opdracht van onderwijsinternaten

Goede internaatwerking draagt bij tot de ontwikkeling en de ontplooiing van de internen gedurende de tijd die zij in het internaat doorbrengen. Daartoe hanteren we vier pedagogische basisdoelen. Deze doelen zijn gebaseerd op de basisbehoeften van kinderen en jongeren. Het internaat kan vanuit deze vier doelen het eigen pedagogisch project en de eigen, concrete werking uitbouwen. Een internaat kan nog aan meer doelen werken, niet aan minder. Hieronder beschrijven we de vier doelen.

De vier pedagogische basisdoelen zijn:

- Het bieden van fysieke en emotionele veiligheid
- Het bevorderen van persoonlijke ontwikkeling
- Het bevorderen van sociale ontwikkeling
- Socialisatie door overdracht van waarden en normen

(Rixen-Walraven, 2000)

(R. Ijzerdoorn, 2008)

6.1. Fysieke en emotionele veiligheid

Het eerste basisdoel is dat internen zich fysiek en emotioneel veilig voelen in het internaat. Kinderen en jongeren die zich niet veilig voelen, gaan geen contacten aan, durven niet te gaan ontdekken en komen niet aan zelfontplooiing toe.

Emotionele veiligheid betekent dat er aandacht is voor warmte en emotionele steun van de internen zodat zij zich thuis voelen in het internaat, zowel bij de mede-internen als bij de opvoeders. Ze voelen zich aanvaard en kunnen zichzelf zijn. Dit vraagt van de opvoeders dat ze gevoelig (sensitief) zijn voor de signalen die internen uitsturen, dat ze goed kijken en luisteren, dat ze aandacht hebben voor een intern die onzeker, angstig of twijfelend is. Vervolgens is het belangrijk dat de opvoeder adequaat reageert door op een goede manier in te spelen op de signalen van internen (responsief). Het is belangrijk emoties en gevoelens te verwoorden. Op die manier geeft de opvoeder blijk van betrokkenheid en begrip. Opvoeders streven steeds naar een verbindende communicatie.

Dit hoeft echter niet steeds te betekenen dat aan alle wensen van de intern tegemoet wordt gekomen. Bijvoorbeeld bij een conflict tussen twee internen is de opvoeder er voor allebei en ondersteunt beiden om hun gevoelens naar elkaar te uiten om tot een oplossing voor het conflict te komen. Emotionele veiligheid betekent ook voor de kinderen en jongeren een bemoedigend woord hebben, hen ondersteunen en zorgend omgaan. Zo zal de intern ervaren dat de opvoeder hem de moeite waard vindt en vertrouwen in hem heeft.

Opvoeders dienen voldoende aandacht voor de groep te hebben en zijn alert voor een negatieve groepssfeer, voor pesten, uitsluiten of spanning tussen internen. Goede en duidelijke afspraken waarbij de internen zoveel mogelijk betrokken worden, zorgen voor helderheid en voor een veilig gevoel.

Fysieke veiligheid heeft te maken met een veilige leefomgeving zowel binnen als buiten het internaat, met aandacht voor gezonde voeding, voldoende beweging, licht en lucht en hygiëne. Het internaat besteedt bewust aandacht aan al deze aspecten.

Vanuit deze fysieke en emotionele veiligheid kunnen kinderen en jongeren tot ontplooiing komen en veerkracht ontwikkelen. Een kind dat veerkrachtig is, heeft doorzettingsvermogen en flexibiliteit om problemen op te lossen en zich aan te passen aan nieuwe situaties.

Aandacht en zorg voor het fysieke en emotionele welbevinden en de betrokkenheid van de internen zorgt ervoor dat zij zich goed voelen en dat zij zich kunnen ontwikkelen (F.Laevens, 2013).

Welbevinden is het positieve gevoel dat een kind of een jongere heeft wanneer er tegemoet wordt gekomen aan zijn basisbehoeften: lichamelijke behoeften, de behoefte aan liefde en affectie, de behoefte aan duidelijkheid en zekerheid, aan waardering en respect, de behoefte om te ervaren zelf iets te kunnen en om iets te betekenen. Welbevinden is zichtbaar als kinderen en jongeren ontspannen zijn en innerlijke rust tonen, als ze zichtbaar genieten, als ze plezier beleven en deugd hebben van elkaar en van de dingen. Ze stralen vitaliteit uit, zijn spontaan, open en ontvankelijk voor hun omgeving en durven zichzelf te zijn.

Betrokkenheid is een bijzondere kwaliteit van menselijke activiteit waarbij het kind of de jongere geconcentreerd bezig kan zijn alsof het de tijd vergeet. Hij stelt zich ervoor open, voelt zich gemotiveerd en is geboeid. Hij ervaart sterke voldoening omdat de activiteit zijn exploratiedrang en interesses aanwakkert, omdat de activiteit zich aan de grens van zijn individuele mogelijkheden situeert en omdat er duurzaam leren plaatsvindt. Welbevinden en betrokkenheid zijn twee belangrijke indicatoren voor kwaliteit. Als opvoeder besteden we best aandacht aan volgende betrokkenheidsverhogende factoren: een positief klimaat in de groep, activiteiten aanpassen aan de mogelijkheden van elk kind, werkelijkheidsnabije activiteiten, expressie, samen leren, ruimte voor initiatief van de internen.

Samengevat weten we dat welbevinden en betrokkenheid van kinderen en jongeren bepaald worden door de drie volgende factoren: de interactievaardigheden van de opvoeders, een divers, creatief en doordacht aanbod van activiteiten en de ruimtelijke inrichting. De rol van de opvoeders is hierbij doorslaggevend.

*The kids who need
the most love
will ask for it
in the most
unloving ways*

6.2. Persoonlijke ontwikkeling

Het tweede pedagogische basisdoel is het bevorderen van de ontwikkeling van de persoonlijkheid van de internen en van de ontwikkeling van hun talenten. Het internaat bevordert op die manier rijke ontplooiingskansen voor elk kind.

Persoonlijke ontwikkeling heeft te maken met zelfvertrouwen hebben, steeds meer zelfstandig kunnen zijn en handelen, frustratietolerantie ontwikkelen en een eigen identiteit ontplooiën. Sommige kinderen bloeien open op internaat, vooral wanneer zij er langere tijd verblijven. Hoe gepaster de intern bevestigd en begeleid wordt door de opvoeder, hoe beter zijn zelfregulerend vermogen zich ontwikkelt. Er is een betere impulscontrole, de intern leert meer inzicht te krijgen in eigen gedrag, leert effectief omgaan met emoties en leert omgaan met frustraties. Deze vermogens noemen we de executieve functies.

Talentontwikkeling kan op vele gebieden tot uiting komen: op intellectueel, lichamelijk en creatief vlak. De balans kan soms doorwegen naar het groepsproces (vb. theaterbezoek, museumbezoek, engagement in een bejaardentehuis, op bezoek bij de bakker), soms naar individuele keuzes

of interesses van de internen (vb. individuele muzieklessen, bepaalde sportactiviteiten, boetseren, knutselen, koken). Anders dan op school waar een onderwijsprogramma met een leerplan bepaald is, kan het kind op internaat meer in vrijheid zijn eigen talenten ontwikkelen. Een kwalitatief aanbod op internaat dient zo georganiseerd te zijn dat elk kind of elke jongere de kans krijgt zichzelf te ontwikkelen. Dat kunnen nieuwe of andere kwaliteiten zijn die op school of thuis minder uit de verf komen. Een goed aanbod biedt de kans op diverse gebieden te ontdekken wat je als intern kan. Meestal worden er bij activiteiten en bij samenleven meerdere competenties aangeboord. Het spel “Eén tegen allen” zal bijvoorbeeld zowel de persoonlijke als de sociale competenties aanspreken. De opvoeder merkt vaak andere talenten bij een kind op dan de leerkracht op school. Zo krijgt hij soms een breder en vollediger beeld van kinderen. Binnen het aanbod in

de vrije tijd proberen we activiteiten uit te werken vanuit verschillende invalshoeken en interessegebieden, zodat alle internen eens kunnen schitteren. Vooral met een open blik en met veel nieuwsgierigheid observeren is de boodschap voor de opvoeders. De belangrijkste winst bij deze benadering is dat internen zich niet de mindere moeten voelen omdat ze misschien niet zo goed zijn in de gekende schoolse vaardigheden, maar dat ze begrijpen ze dat ze andere, unieke talenten hebben. Samen vormen de internen een palet aan kleuren die het mooiste schilderij kunnen maken en elkaar hiervoor nodig hebben. Weten waar een kind goed in is, kan ons als opvoeder ook helpen om hen de juiste studietips te geven en na te denken in het team wat het kind nodig heeft om goed te kunnen studeren.

*The way we talk
to our children,
becomes
their inner voice*

(P. O'Mara)

Leercoaching is een belangrijke opdracht van het internaat en sluit zowel aan bij de persoonlijke ontwikkeling als bij het ontplooiën van de talenten. In een internaat waar internen uit verschillende scholen en verschillende studierichtingen aanwezig zijn, staan opvoeders voor een grote uitdaging als het gaat over leercoaching. Dan is het van belang samen met het team een heldere visie te bepalen en realistische doelen te stellen over wat het internaat kan bieden op het vlak van leercoaching binnen de eigen structuur en met de gegeven omkadering. Het internaat communiceert duidelijk met ouders en scholen over de visie op leercoaching. Overleg met de scholen over wederzijdse ondersteuning is van groot belang. Bijvoorbeeld: zijn er tijdens de studiemomenten leerkrachten bereikbaar om via mail vragen te stellen? Kan het internaat op het elektronische leerplatform van de scholen? Wanneer plaatsen leerkrachten opdrachten op het elektronische

leerplatform? Bewaken we als school en internaat ook momenten waarop kinderen en jongeren niets 'moeten', zodat we voorkomen dat zij overbevraagd worden?

Opvoeders moedigen internen aan en helpen hen om zelfstandig en systematisch hun eigen leerweg te bepalen. Het ondersteunen van de ontwikkeling van de executieve functies is hier van groot belang. We onderscheiden volgende executieve functies: planning en organisatie, emotieregulatie, flexibiliteit, taakinitiatie, werkgeheugen, impulscontrole, volgehouden aandacht. Het begint bij het bieden van voldoende tijd en ruimte om een goed studieklimaat te bevorderen. Het internaat bewaakt daarbij een gezond evenwicht tussen studietijd en ontspanning. Het aanbod van online hulpmiddelen zoals computers en het gebruik van het internet, moet voldoende aanwezig zijn. Opvoeders ondersteunen internen om hun studeer-en werkmethode te optimaliseren (leren leren). Dit kan gaan van het leren maken van een werkplanning, het leren ordenen van studiemateriaal, tot het geven van studeertips, hulpbronnen verkennen, verschillende leerstijlen ontdekken, eventueel vakinhoudelijke ondersteuning bieden en leren hulp vragen. Samen met de internen wordt gezocht naar wat zij nodig hebben om tot goede resultaten te komen. De opvoeder zal vooral coachend te werk gaan. De internen worden hierbij aangemoedigd hun autonomie te ontwikkelen. Uniformiteit in de aanpak moet afgewisseld worden met aandacht voor de diversiteit in de groep. Niet elk kind kan zich ten volle concentreren in een gemeenschappelijke studieruimte. Omgekeerd zullen bepaalde kinderen

*And now
that you
don't have to be
perfect,
you can be good.*

(John Steinbeck)

liever en beter studeren onder toezicht in een gemeenschappelijke ruimte, zelfs de oudere jongeren. In een gemeenschappelijke studieruimte is het goed om regelmatig korte energizers in te lassen om het brein even tot rust te laten komen en van nieuwe energie te voorzien. Dit kan gaan van een kort spelletje tot het even laten rondlopen in het lokaal, elkaar vragen te stellen.

Het doel van leercoaching is dus: mogen en durven falen en fouten als leerkansen zien, ondersteunen van de executieve functies, leren leren en bijbrengen van de leerproces: doelen stellen, plannen, uitvoeren, kritisch terugblikken, evalueren en de aanpak eventueel bijsturen. Het gaat immers om meer dan cognitieve ontwikkeling. Internaten volgen de studieresultaten van de internen op en organiseren overleg met de ouders en met de school indien wenselijk.

6.3. Sociale ontwikkeling

Hoe mensen andere mensen behandelen is een perfecte weerspiegeling van hoe ze tegenover zichzelf staan

Het derde basisdoel is de sociale ontwikkeling van kinderen bevorderd wordt. In de diverse leefwereld van het internaat gaat dit over contacten met anderen in verschillende situaties: met leeftijdgenoten, met internen die jonger of ouder zijn, met volwassenen, met internen uit andere culturen en met een diverse sociale achtergrond. Dit gebeurt tijdens georganiseerde activiteiten of tijdens vrije momenten. Internen maken hierbij hun eigen keuzes: met wie wil ik omgaan? Wat gaan we doen? Hoe sluit ik aan bij een groep? Hoe ga ik om met diverse situaties? Internen hebben de kans om te leren omgaan met anderen en conflicten te leren oplossen onder het coachend toezicht van opvoeders. Soms grijpt de opvoeder in als situaties uit de hand lopen, gaat in gesprek en begeleidt waar nodig. Vaak gebeurt dit ook preventief. De sociale ontwikkeling

van kinderen wordt het beste gestimuleerd wanneer er voldoende kinderen van hun leeftijd aanwezig zijn in de groep. Bovendien moet er voldoende tijd en ruimte zijn om ook vrij met elkaar om te gaan. We zien dat op internaat vaak vriendschapsbanden voor het leven gesmeed worden. In een aantal internaten leren oudere internen verantwoordelijkheid dragen voor jongere internen. Ze nemen bijvoorbeeld de leiding in een groepje tijdens een activiteit of organiseren een activiteit voor een jongere leefgroep. Sommige oudere internen krijgen bijvoorbeeld een verantwoordelijke taak bij evacuatie. Opvoeders vormen ook zelf een rolmodel in de manier waarop zij omgaan met internen, met collega's, met ouders.

6.4. Overdracht van waarden en normen

Het vierde basisdoel waar het internaat aan werkt, is de socialisatie van internen. Internen moeten de kans krijgen de waarden en normen te leren kennen van de samenleving waar ze deel van uitmaken. Internaten in het katholiek onderwijs baseren zich voor deze waarden en normen op het project van de katholieke dialogeschool (zie 4.1). Opvoeden in een christelijk perspectief is blijk geven van realisme en is steeds een kwestie van telkens herbeginnen met de internen. In de bijbels-christelijke traditie verschijnt elke mens immers als een open vraagstuk, als een unieke mix van beperking en belofte (*faiblesse et promesse*). De dynamiek die de bijbelse mens kenmerkt is er één van vallen en opstaan. Elke mens, elk kind heeft beperkingen, maar heeft ook onvermoe-de levenskansen². Vanuit deze visie geven we elk kind nieuwe kansen en helpen we het na een teleurstelling weer recht komen. Daarnaast besteden we aandacht aan levensvragen en diepere zingeving. We nemen daarbij het evangelie als onuitputtelijke bron van leven. Het voorbeeld van Jezus Christus inspireert ons en geeft bemoediging en kracht. Zijn redevoeringen, verhalen, parabels en gelijkenissen vormen een onuitputtelijke bron van leven. Ter illustratie vernoemen we: de bergrede (Mt. 5,3-12), de onvruchtbare vijgenboom (Lc.13, 6-9), de goede Herder (Lc.15, 1-7), de lelies van het veld (Lc.12,22-31), het stillen van de storm (Mc.4,35-41). We kunnen er samen over nadenken en gaan de dialoog aan met elkaar. We beleven samen met de internen belangrijke gebeurtenissen in hun leven en vieren belangrijke momenten in het kerkelijk jaar. Rituelen en tradities vormen een mooie manier om hier gestalte aan te geven. Internen leren solidair om te gaan anderen. Ze leren verantwoordelijkheid te dragen tegenover elkaar, tegen-

2 Raes, Piet, *Promesse et faiblesse*, presentatie nationale studiedag internaten, 2012

over de wereld. Opvoeders betrekken de internen bij het nadenken over hoe omgaan met elkaar en met de omgeving. Bijvoorbeeld hoe omgaan met televisie en computer, hoe inrichten van de leefruimtes, welke activiteiten organiseren. Zo leren internen ook mee reflecteren vooraleer beslissingen worden genomen. Gezamenlijk gemaakte afspraken kunnen daarna moeilijker genegeerd worden. Zowel internen als opvoeders zijn er dan samen verantwoordelijk voor. Het gaat dan niet alleen over het maken en doorgeven van afspraken maar ook over reflectie en discussie. Goede afstemming van afspraken tussen internen, opvoeders, ouders en eventueel andere instanties, heeft positieve effecten op de socialisatie van internen.

6.5. Pedagogische opdracht

Het is de bedoeling dat ieder internaat werkt aan deze vier basisdoelen. De manier waarop aan de vier basisdoelen gewerkt wordt, hangt van elk individueel internaat af. Belangrijk is steeds dat er een duidelijke verbinding gemaakt wordt tussen het doel (wat willen we bereiken?) en de uitvoering ervan (zo pakken we het aan). De missie en de visie (het pedagogisch project) is de beschrijving van waar het internaat voor staat en wat de ouders en de internen mogen verwachten. De visie kan eigen accenten krijgen naar gelang van de noden van de internen, de verwachtingen van de ouders, de opvattingen van het team en is afhankelijk van maatschappelijke ontwikkelingen. De pedagogische visie en de uitvoering ervan kunnen dus per internaat verschillen kennen. De profilering van elk internaat krijgt dan eigen accenten. Een goede visie hoeft niet lang te zijn.

Eén of twee A4-tjes volstaan. De tekst moet gedragen zijn door het hele team. Het is belangrijk deze regelmatig boven te halen en te blijven herinneren aan deze inspiratiebron. Het is immers het fundament van je spreken en handelen.

6.6. Pedagogische kwaliteit

Internen hebben een internaat nodig dat een goede kwaliteit biedt. Het team, de ouders en de internen bekijken kwaliteit elk vanuit hun eigen invalshoek. Alle verwachtingen samen bepalen het gewenste kwaliteitsniveau. Het team kijkt vanuit de bril van de vier basisdoelen naar de eigen werking. Kijken naar de eigen kwaliteit is durven vragen stellen over het eigen aanbod. Op die manier zoeken we samen naar een goede aanpak. Voor welke aanpak een internaat ook kiest, er moet steeds een relatie zijn met de vier basisdoelen.

Alle pedagogische basisdoelen hebben met elkaar te maken en lopen in elkaar over bij bepaalde activiteiten. Het internaat is dus bij activiteiten vaak met verschillende doelen tegelijk bezig. Daarom is het gesprek tussen de teamleden steeds belangrijk. Elke situatie, elke activiteit, elke afspraak geeft een aangrijpingspunt om met de vier basisdoelen te werken. De vier basisdoelen worden zo ook als toetssteen gebruikt om na te gaan of het beoogde effect is bereikt. Kwaliteitsvol werken betekent regelmatig stilstaan bij de juiste inzet van de middelen voor het werken aan de pedagogische doelen.

*Het mooiste
dat je een kind
kan geven
is een kans*

Elk internaat legt het kwaliteitsbeleid (missie-visie) en het kwaliteitssysteem (de uitvoering ervan, namelijk hoe brengen we de visie naar de praktijk? Hoe pakken wij het aan en welke procedures en afspraken maken wij?) best vast op een haalbare manier. Het team zoekt daarbij naar een systeem dat op een werkbare manier aanpak, afspraken en procedures vastlegt zodat ze ook makkelijk kunnen teruggevonden worden. Op basis daarvan kan het internaat nadenken over de kwaliteitsverbetering en op die manier aan kwaliteitsontwikkeling werken. Aan de hand van bepaalde instrumenten (bevingingen van het team, de internen, de ouders, andere partners, ...) of methodieken (SWOT-analyse, interview, bespreking, contact...) analyseert het internaat welke de sterke punten en de werkpunten zijn volgens de belanghebbenden. Het resultaat van alle betrokkenen samen vormt de basis van wat de organisatie als kwaliteitsvol beschouwt.

7. Balanceren tussen pedagogische keuzes

Vaak is er op een aantal vraagstukken met betrekking tot internaatwerking geen eenduidig antwoord te geven. Ze vragen om overleg en weloverwogen keuzes binnen het team. Een bepaalde keuze leidt tot een bepaalde pedagogische aanpak, tot andere accenten in het programma of zelfs tot een andere klemtoon in het profiel van het internaat. Hieronder geven we enkele dilemma's weer waarin het team telkens weer een juiste balans moet weten te vinden tussen twee zaken die beiden positieve kanten kunnen hebben voor de internen. Eénmaal een keuze gemaakt, vraagt het heel wat volgehouden inspanning om met heel het team samen de pedagogische keuzes te realiseren en ze keer op keer weer te willen overwegen als de realiteit hiertoe dwingt.

7.1. Balanceren tussen de noden van de groep en het individu

In de meeste internaten worden de internen verdeeld in leefgroepen. In grotere internaten zijn er leefgroepen per leeftijdscategorie. Deze hebben best hun eigen leefruimte en vaste opvoeders, wat vooral voor de jongsten cruciaal is. In kleinere internaten zijn er leefgroepen per graad in het secundair onderwijs (eerste, tweede, derde graad) of zelfs per niveau (kleuters, lagere school, secundair onderwijs). Sommige internaten beschouwen de leefgroepen vanuit hun pedagogisch project als leergroep voor sociale relaties tussen internen. Ze organiseren hun eigen activiteiten, creëren hun gezamenlijke momenten, enz.

In een aantal internaten ligt de nadruk vooral op een activiteiten aanbod buiten de eigen leefgroep. Samenkomen in de eigen leefgroep komt minder aan bod, omdat er vaak weinig tijd voor is. Hoe jonger de internen, hoe meer nadruk er best wordt gelegd op de eigen groep om een veilige hechting te kunnen realiseren. De beslissingen hierover zullen een invloed hebben op de organisatie van de werking.

7.2. Balanceren tussen zelfredzaamheid en zorg

Het internaat wil de groei naar zelfstandigheid en verantwoordelijkheid bevorderen. Kinderen willen steeds zelfstandiger worden naarmate ze ouder worden en dit op de diverse vlakken van het leven. De opvoeder evolueert van sturende betrokkenheid tot een meer en meer coachend optreden en regelmatig loslaten. Deze evolutie zal divers verlopen bij individuele internen.

Wat de juiste balans is, moet telkens opnieuw ter discussie gesteld worden binnen het team, aangepast aan de noden van het kind, zoveel mogelijk in overleg met het kind en zoveel mogelijk ook in overleg met de ouders. Sommige internen hebben meer sturing en input nodig dan andere. Anderen kunnen op bepaalde terreinen sneller zelfstandig functioneren.

7.3. Balanceren tussen inspanning en ontspanning

Kinderen leren altijd, ook van activiteiten die ze puur voor hun ontspanning doen: een gezelschapsspel spelen, Tv-kijken, voetballen, ... Toch zijn er verschillende gradaties in ontwikkelingsgerichtheid. Een aantal internaten biedt bewust activiteiten aan die de interesses en talenten van de internen willen ontplooiën. Meer ontwikkelingsgerichte activiteiten zijn vooral bijzonder waardevol voor kinderen die van thuis uit minder stimulansen krijgen. Internaten vinden dat internen ook recht hebben op ontspanning, aangezien zij op school al zoveel moeten leren. Ook hier zal het teamoverleg de balans bepalen om een gezond evenwicht te realiseren.

‘Als je wil dat kinderen met beide voeten op de grond blijven staan, leg dan enige verantwoordelijkheid op hun schouders.’
(A. Van Buren)

7.4. Balanceren tussen gemengde en gender-gerelateerde activiteiten

In de gemengde internaten organiseert men meestal gemengde activiteiten. Zij vinden het gemengd samenleven een voordeel om elkaar beter te leren kennen. Meisjes en jongens krijgen dan de kans om niet-typisch gender-gerelateerde activiteiten te doen. De uitkomst van het teamoverleg hieromtrent zal een invloed hebben op de activiteiten die worden aangeboden en op de wijze waarop de ruimtes worden ingericht.

Toch is het goed ook voldoende aandacht te besteden aan aparte activiteiten voor jongens en meisjes. Veel jongens gaan namelijk liever om met jongens en meisjes met meisjes, als ze de keuze hebben. Dan is het goed tijd en ruimte te voorzien om elkaar op te zoeken, of door een apart aanbod aan activiteiten aan te bieden.

7.5. Balanceren tussen privacy en openbaarheid

Hoe ouder kinderen worden, hoe meer belang zij hechten aan hun privacy. Aangezien het internaat zowel via informele gesprekken als formele oudercontacten informatie uitwisselt over de internen, is het van belang aandacht te besteden aan wat er wel of niet over het gedrag en de verhalen van kinderen verteld wordt aan ouders. Ouders zijn nochtans geïnteresseerd in de opvolging van hun kind. Ook hier moet een evenwicht gezocht worden. Openheid over de omgang met de privacy van het kind is daarbij een aandachtspunt voor het internaat.

In verband met de communicatie over privacygevoelige informatie binnen het internaatsteam, met de ouders, maar ook met de school en met het Centrum voor leerlingbegeleiding, kan men het document raadplegen “Juridische en deontologische krijtlijnen voor internaten – communiceren over privacygevoelige informatie”³.

7.6. Balanceren tussen kijken en zien

Het systematisch observeren van internen op bepaalde, afgesproken tijdstippen, naar aanleiding van een probleem, een zorgvraag of ter opvolging van hun ontwikkeling is een goede methodiek om de kwaliteit van de begeleiding en de ondersteuning te verhogen. Ook hier zal men een goed

evenwicht moeten vinden in wat mogelijk is. Leefgroepen zijn immers in een aantal internaten vrij omvangrijk en internen zijn niet voortdurend “in het zicht”. Tegelijk zal het internaat moeten nadenken over welke informatie er dient bijgehouden te worden ter ondersteuning van de begeleiding van de internen en van de communicatie met de ouders. Het vraagt een systematiek die best digitaal ondersteund wordt. In dit verband worden ook best afspraken gemaakt over hoe wordt gerapporteerd over observaties en hoe overleg, eventueel met andere betrokkenen, wordt georganiseerd. Op het einde van de dag telt vooral dit: heb ik elk kind, elke jongere gezien? Heeft elk kind, elke jongere dit op een positieve en bevestigende manier gevoeld?

De kwalificatie van de opvoeder bestaat erin dat hij de wereld kent en de anderen daarover kan onderrichten maar zijn gezag berust op het feit dat hij verantwoordelijkheid voor die wereld opneemt. Het is alsof hij tegenover het kind alle volwassen bewoners van de wereld vertegenwoordigt; hij legt de dingen uit en zegt tot het kind: dit is onze wereld. Opvoeders zeggen aan kinderen: dit vind ik belangrijk, hier sta ik voor en dit wil ik met u delen.

(H. Arendt)

³ Katholiek Onderwijs Vlaanderen, *Juridische en deontologische krijtlijnen voor internaten – communiceren over privacygevoelige informatie*, 2015

8. De opdracht van de opvoeder

8.1. Rol en positie van de opvoeder

Om de vier pedagogische doelen te realiseren wordt heel wat verwacht van de opvoeders. De positie van de opvoeder in het leven van de internen is immers erg invloedrijk en is vaak belangrijker dan men zelf denkt. De opvoeder is zowel rolmodel, klankbord als veilige haven voor de kinderen en jongeren die hem zijn toevertrouwd. Opvoeders dienen zich steeds bewust te zijn van hun rol. De opdracht van de opvoeder bestaat erin voldoende en veelvuldig te bevestigen en op gepaste momenten te begrenzen en te sturen waar nodig. Warme duidelijkheid is immers het fundament in de opvoeding. Inzicht in de verschillende ontwikkelingsfasen van baby tot volwassene en het pedagogische antwoord dat elke fase nodig heeft, is cruciaal. De opvoeder tracht in elke ontwikkelingsfase het juiste ‘voedsel’ te geven aan de intern. Hij houdt rekening met de erfelijkheid, de aanleg, de omgeving en het zelfsturend vermogen van de intern. De opvoeder neemt in elke ontwikkelingsfase de gepaste rol op om zo het kind te bereiken opdat het de moeilijke momenten van het leven leert aankunnen. Bevestigen betekent gewenst gedrag

belonen. Vaak volstaat het te zeggen of te tonen wat men goed vindt, hoe gering het gewenste gedrag ook naar boven komt. Materiële beloningen zijn daarbij niet steeds nodig. Wanneer de opvoeder begrenst, richt hij zich steeds tot het gedrag van de intern, nooit tot de persoon. De opvoeder wil de vraag achter het gedrag ontdekken en vraagt “wat is er gebeurd?” in plaats van “Wat heb je nu gedaan?”. Begrenzing, structuur en sturing zijn nodig om internen weerbaar te maken en veerkracht te geven.

De kwaliteit van een opvoeder lees je niet af aan het gedrag van de intern, maar aan de wijze waarop de opvoeder in interactie treedt met de intern, met de leefgroep.

Een opvoeder is dan vooral een goede coach. De opvoeder ondersteunt en begeleidt als coach het groeiproces van de intern. De opvoeder stelt vragen en geeft ondersteuning. Falen is hierbij een onderdeel van het groeiproces. Het doel van coaching is het vergroten van de persoonlijke effectiviteit en de ontwikkeling van de intern waarbij het eigenaarschap bij de intern ligt.

Opvoeders bewaken in de omgang met de internen een evenwicht tussen afstand en nabijheid. Enerzijds kan het voor internen een meerwaarde betekenen dat een opvoeder zich in bepaalde situaties als persoon laat kennen en open over eigen leven, opvattingen en ervaringen praat. Anderzijds bewaren opvoeders best ook enige afstand met betrekking tot communicatie over hun privéleven. In het leven van de internen zijn opvoeders belangrijk als personen die hen warmte en rust geven of om hun problemen aan toe te vertrouwen. Luisteren is dan ook heel belangrijk. Voor internen uit moeilijke thussituaties heeft een opvoeder vaak

een grotere rol dan voor zij die uit een warme en stimulerende omgeving komen. Toch hebben beiden nood aan een betekenisvolle, warme relatie. Het internaat vormt een milieu tussen gezin en school. Het innemen van een gelijkwaardige positie als partner in de opvoeding naast ouders en school vergt dan ook een grote inspanning van de opvoeder. In moeilijke of ernstige situaties is het van belang de leidinggevende te betrekken.

8.2. Algemene beroepshouding

Hieronder geven we informatie over de algemene en specifieke competenties van de opvoeder en vermelden we waar deze terug te vinden zijn. Vervolgens reiken we enkele belangrijke hulpmiddelen aan om de opdracht van opvoeder goed uit te oefenen.

Opvoeders zijn professioneel geschoold via een opleiding om met kinderen en jongeren te werken. Wat moet een opvoeder in huis hebben om zijn job goed uit te oefenen?

De interactievaardigheden van de opvoeders zijn doorslaggevend voor het welbevinden van de kinderen en jongeren. We onderscheiden: sensitieve responsiviteit, respect voor de autonomie van de intern, structuur en begrenzing, praten en uitleggen, stimulering van de ontwikkeling, begeleiding van interacties tussen internen.

De visietekst “Deontologie van de internaatmedewerker”⁴ reikt een ethisch kader aan waarbinnen de relatie internaatmedewerker – intern in de dagelijkse werk- en leefsituatie gestalte krijgt. Deze visietekst bevat geen strakke regels, maar wil de teams aanzetten tot regelmatige reflectie omtrent de omgang met de internen. Reflectie op het eigen handelen en dat van collega’s schept ruimte om veranderingen in het pedagogisch handelen aan te brengen. De visietekst bevat ook een leidraad met vragen over de concrete praktijk om te bespreken binnen het team. Dit kan eventueel resulteren in een aanpassing van de afspraken op dat vlak.

In het model “functiebeschrijving van de internaatsopvoeder”⁵ staat beschreven welke algemene competenties en attitudes er van een opvoeder verwacht worden. Er is ook ruimte voorzien tot het toewijzen van instellingsgebonden opdrachten. Dit geeft de mogelijkheid om de taakverdeling te organiseren op basis van de competenties van de medewerkers. Elke opvoeder, net als elke intern, heeft immers sterke en minder sterke punten en specifieke talenten. Opvoeders kunnen elkaar aanvullen wanneer hier bij de taakverdeling rekening mee gehouden wordt.

*Iedere generatie en
welbeschouwd ieder
mens moet tussen
een oneindig verleden
en een oneindige
toekomst het pad van
het denken
herontdekken
en ploeterend
opnieuw banen.
(H. Arendt)*

4 Katholiek Onderwijs Vlaanderen, *Visietekst “Deontologie van de internaatmedewerker”*, 2011

5 Katholiek Onderwijs Vlaanderen, *Functiebeschrijving van de internaatsopvoeder*, 2009

Verder worden onder de instellingsgebonden doelstellingen welbepaalde doelstellingen verstaan die te maken hebben met de specificiteit van het eigen pedagogisch project van het internaat. Bepaalde internaten leggen immers vaak eigen accenten in hun werking gebaseerd op de eigenheid van hun missie en visie. In het onderdeel permanente vorming en nascholing noteert men de gevolgde nascholing van de medewerker. Nascholing geeft zuurstof aan een team. Je steeds opnieuw willen en mogen professionaliseren is een noodzaak om te blijven groeien. Het is belangrijk daarrond een beleid te ontwikkelen. De opgedane kennis mag niet verloren gaan: de verwerking en het delen van nieuwe inzichten is essentieel. Katholiek Onderwijs Vlaanderen organiseert jaarlijks een vormingsaanbod voor internaten⁶. Ten slotte is er ruimte voor persoons- en ontwikkelingsgerichte doelstellingen die besproken worden tijdens het functioneringsgesprek met de medewerker.

8.3. Samenwerken in het team

Werken in een team heeft een duidelijke meerwaarde voor de kwaliteit van de internaatwerking. Een team bestaat uit de opvoeders en de direct leidinggevende: de beheerder. Soms maken er ook vervangers, stagiairs of vrijwilligers deel uit van het team. Stagiairs en vrijwilligers kunnen een meerwaarde betekenen in het team. Naarmate het internaat nauwer verbonden is met één school, komt het ook voor dat ook bepaalde leerkrachten samenwerken met het internaatteam. Dit kan zeker bepaalde voordelen opleveren voor beide organisaties.

De beheerder heeft zonder meer een belangrijke functie binnen het team. Hij stimuleert dat er een sfeer van samenwerking en onderlinge solidariteit in het team kan heersen. De onderlinge relaties en de sfeer binnen het team hebben een direct effect op de sfeer tussen de internen. Internen voelen zich veilig als hun opvoeders op een open manier met elkaar omgaan, als ze humor hebben en elkaar helpen.

Teams werken het beste samen als zij een gemeenschappelijk gedragen visie hebben, d.w.z. als ze afspraken hebben gemaakt over de omgang met de internen en over de taken die ze dienen op te nemen. Een gemeenschappelijke visie kan deels geïnspireerd worden vanuit de specifieke missie van het internaat. Een visie gaat echter pas leven als de opvoeders er onderling en met de beheerder samen over praten. Soms worden er nuances of veranderingen aangebracht aan de

---

6 www.nascholing.be

visie op basis van overleg. Regelmatig worden er hiertoe formele teamvergaderingen vastgelegd. Ook het gezamenlijk bespreken van wat fout kan lopen in bepaalde situaties en hoe we er als opvoeder mee kunnen omgaan is zinvol en laat toe er proactief op in te spelen naar de internen toe. Een gesprek over wat er kan mislopen in de refter en hoe we hiermee kunnen omgaan is hier een concreet voorbeeld van.

Op de teamvergaderingen maakt men ook tijd om over de internen te praten. Veel wordt ook informeel besproken, tussendoor. Dit is minstens even belangrijk om afstemming te bereiken, elkaar feedback te geven, elkaar te ondersteunen. In een goed draaiend team behoort het tot de cultuur elkaar op een constructieve manier feedback te geven en feedback te kunnen ontvangen. Medewerkers groeien erdoor.

8.4. Dagritme

Eén van de troeven van het internaat is het gestructureerde dagritme. Dit biedt veiligheid en duidelijkheid aan de internen. Zij weten wanneer precies de maaltijden plaatsvinden, wanneer er studietijd en ontspanning is, wanneer er georganiseerde activiteiten zijn en wanneer vrije momenten die zij zelf kunnen invullen. Het dagritme wordt voor een groot deel bepaald door de schooltijd. Wanneer een internaat met verschillende scholen samenwerkt, vergt dit van het team een nauwe afstemming op de verschillende programma's. Tijdens de examenperiodes in het secundair onderwijs voorziet het internaat bovendien extra studiemomenten onder toezicht van opvoeders. Bepaalde internaten laten de internen in deze periodes in de namiddagstudie op school werken.

8.5. Organisatie van de groep

In het internaat komen internen samen van verschillende leeftijden, vaak uit verschillende scholen, met een verschillende sociale en culturele achtergrond. Een internaatverblijf wordt soms flexibel ingevuld. Internen gaan soms één dag naar huis, komen één week op twee enz. De groep varieert dan soms licht. Het is belangrijk dat opvoeders aandacht besteden aan de opbouw van een positieve groeps sfeer. Internen leren dan sociale contacten aangaan, ze leren samenleven met verschillende kinderen en jongeren. Het internaat fungeert dan als een mini-maatschappij. Groepsindeling, groepsregels en gezamenlijke afspraken bieden structuur aan het samenleven.

8.6. Activiteitenbegeleiding

Op woensdagnamiddag en 's avonds tijdens de vrije momenten worden georganiseerde activiteiten en vrij spel georganiseerd. Het activiteitenaanbod verschilt van internaat tot internaat en van leeftijdsgroep tot leeftijdsgroep. De meeste internaten plannen per jaar of per trimester welk aanbod ze voorzien. Soms worden bepaalde activiteiten spontaan georganiseerd. De keuze van het activiteitenaanbod (zoals sport, spel, cultuur, sociaal engagement, creatief aanbod) is afhankelijk van de pedagogische visie op het belang van georganiseerde activiteiten. Nadenken met het team welke executieve functies (zie 6.2) aan bod komen in de georganiseerde activiteiten kan een waardevolle oefening zijn. Wanneer internen de executieve functies inoefenen tijdens de ontspanning en de sociale interactie kan dit zijn vruchten afwerpen op het terrein van de leercoaching. Het is een uitdaging voor het team om internen gedoseerd te leren omgaan met sociale media en games. Voldoende aandacht voor activiteiten met de groep primeert om de onderlinge verbondenheid te vergroten. Men houdt daarnaast best rekening met een goed evenwicht tussen georganiseerde activiteiten en echte vrije tijd die internen zelf mogen invullen. Internen hebben doorheen de week nood aan momenten waarop niets 'moet', waarbij hun hoofd en hart tot rust kunnen komen. Ontspanningsoefeningen, meditatie, yoga, stiltewandeling kunnen ondersteunend werken

8.7. Inrichting van de leefruimtes en de buitenruimte

Aangenaam ingerichte leefruimtes en buitenruimte hebben een positief effect op het welbevinden van de internen en ze vormen een ondersteuning voor de opvoeders. Leefruimtes die warm aangekleed zijn, waar zich (spel)materiaal bevindt aangepast aan de verschillende leeftijden en bepaalde nutsvoorzieningen, nodigen internen uit er te gaan vertoeven. We voorzien best ruimtes waar meer lawaai en beweging is toegelaten naast rustige ruimtes waar internen tot zichzelf kunnen komen en elkaar eventueel kunnen opzoeken. Ook de buitenruimte verdient de nodige inrichting en aankleding om er op een aangename manier te kunnen spelen, sporten, vrij te bewegen. Essentieel is een element van natuur, hoe klein ook en waar dit maar kan, in de buitenruimte.

8.8. Participatie van de internen

Wanneer we internen willen opvoeden tot verantwoordelijke en zelfstandige mensen, is het van belang dat zij leren meedenken over belangrijke zaken die de groep aangaan, samen overleggen, leren beslissen, samen plannen maken en uitvoeren en daarbij allemaal meedoen. Participatie is erop gericht om internen zoveel mogelijk medeverantwoordelijkheid te geven. Dit kan dus veel verder gaan dan naar internen luisteren en het ophoorden van hun wensen. Het is van belang om over de inhoud van participatie te overleggen binnen het team. Hoe zien wij participatie van de internen concreet? Bij participatie van internen moet duidelijk zijn dat alles bespreekbaar is, maar niet alles onderhandelbaar. Het team

bepaalt vooraf wat de grenzen zijn waarbinnen de internen kunnen participeren en hun invloed kunnen laten gelden. In sommige internaten heeft men een internenraad. Bij bepaalde aangelegenheden kan men beter de hele groep betrekken. Opvoeders zetten hun kennis en ervaringen in om bepaalde doelen met de internen te verwezenlijken. Internen die bijvoorbeeld hun leefruimte willen herinrichten, kunnen betrokken worden en zelf verantwoordelijkheid nemen bij het plannen en uitwerken van een concept. Dit geeft hen zelfvertrouwen en helpt hen hun groep als een echte leefgemeenschap te ervaren. Participatie biedt een geweldige kans aan de internen om zich het democratisch gedachtegoed eigen te maken en het concreet toe te passen. Zo leren zij samenleven in verbondenheid en verantwoordelijkheid. De opvoeders dienen hiertoe zelf een open, participatieve houding aan te nemen naar de internen toe. Internen leren ook keuzes maken als groep en leren zich aan keuzes en de consequenties ervan te houden.

8.9. Observeren van internen

‘Waar we dus voor pleiten is een liefhebbende controle, uitgevoerd met mildheid, gepaard met veel uitleg om te laten horen waarom en hoe men tot een standpunt komt, met aanvaarding van tegenspraak en conflict, en tegelijkertijd dialoog blijven stimuleren.’

(P. Adriaenssens)

Soms kan aandachtig observeren van internen op het vlak van gedrag, sociale contacten of ontwikkeling, een belangrijk hulpmiddel zijn in de dagdagelijkse omgang met de leefgroep. De opvoeder verwerft hierdoor informatie om de internen goed in te schatten, te begeleiden en een gepast aanbod te verlenen. Systematisch observeren en bijhouden van gegevens kan nuttig zijn wanneer het team een duidelijke vraag heeft met betrekking tot een bepaalde intern of tot een bepaalde leefgroep. Het team bepaalt ook wat er met de gegevens zal gebeuren. Goed observeren is onderhevig aan drie kenmerken: gericht kijken en bij de feiten blijven, systematisch kijken en vastleggen van de gegevens. Observatiegegevens worden best bijgehouden in een volgsysteem van de internen. Toch mogen internen niet het gevoel krijgen steeds geobserveerd te worden. Internen onbevangen tegemoet treden blijft het belangrijkste. Het gaat hierbij over onbevooroordeeld kijken met een open blik en met

oog voor de totaliteit van het kind of de jongere. Kinderen en jongeren zijn méér dan labels. Eén kenmerk zegt maar iets van de vele aspecten van een intern. Breed evalueren zorgt ervoor dat we alle complementariteiten kunnen en willen blijven zien.

8.10. Samenwerking met andere partners

Het internaat maakt altijd deel uit van een grotere omgeving. Je kan zeggen dat de wereld van het internaat zo groot is als de wereld van de internen die er komen. Het internaat vormt één van de vele stukjes uit het leven van de internen. Samenwerken met de omgeving betekent: samenwerken met de ouders, met de school, met het centrum voor leerlingbegeleiding, met Integrale Jeugdhulp, met de jeugdrechtbank, met vrijetijdsorganisaties, met voorzieningen uit de buurt, met andere externe partners (JAC, vertrouwenscentrum,...). De samenwerking heeft altijd een pedagogisch doel. Het internaat zoekt die samenwerking om beter aan de eigen pedagogische doelen te werken. Door uitwisseling met andere partners zoals ouders, school, centrum voor leerlingbegeleiding ontstaat een zo volledig mogelijk beeld over het kind. Een positieve band en een goed contact met deze partners komt de begeleiding van de internen ten goede. Door de samenwerking met vrijetijdsorganisaties in de buurt kan een rijker activiteiten aanbod worden gedaan wat een verbreding van de leefwereld van de internen bevordert. Samenwerking met andere voorzieningen kan de uitwerking van het eigen pedagogisch beleid ondersteunen. Een aantal internaten organiseren bijvoorbeeld inleefnamiddagen in het bejaardentehuis of organiseren solidariteitsacties. Internen zelf vrijwilligerswerk laten doen kan hen een doel en zingeving bieden.

De eerste en belangrijkste partner van het internaat zijn de ouders. Inzetten op een goede relatie met ouders is voor elk internaat een belangrijke doelstelling. Dit gebeurt best op informele momenten. Zo creëer het internaat een stevige basis waarin overleg en samen-horigheid mogelijk is, in het bijzonder op momenten dat de intern soms moeilijk of uitdagend gedrag stelt en er een consequente gezamenlijke aanpak nodig is.

‘Ouders/ opvoeders moeten samen nadenken, overleggen, woorden gebruiken om bepaalde situaties beter te begrijpen, en oplossingen aan te dragen waar zaken vastgeraakt zijn. De tijd is voorbij dat een eenvoudige regel volstond, dat als vader één keer zijn stem verhief het hele kroost gehoorzaamde. Gelukkig maar, naar dat soort autoriteit willen we zeker niet terug, maar laten we ons ervoor hoeden niet naar het andere uiterste over te hellen. Want in een wereld die zo complex is, is het aanbieden van een kader met de nodige aandacht voor ieders individualiteit zeker geen overbodige luxe. Als je niks hebt om je tegen af te zetten, kun je ook je eigen identiteit niet vormgeven.’

(D. De Wachter)

Toch zetten ouders vaak zelf niet de eerste stap naar het internaat om informatie uit te wisselen of om te overleggen over hun kind. Kinderen kunnen namelijk ook zelf vertellen hoe de week verlopen is. Dit heeft vaak niet te maken met ‘ongeïnteresseerd zijn’. Ouders willen wel graag weten hoe hun kind het op internaat maakt. Ze willen het ook weten wanneer er problemen zijn. Daarom is het nodig dat opvoeders en ouders weten hoe ze elkaar kunnen bereiken als dat nodig is.

Het intakegesprek bij inschrijving is erg belangrijk want het is het eerste contact tussen ouders en intern. Het kan een waardevol gesprek zijn om elkaar te leren kennen, wederzijdse verwachtingen te expliciteren en goede afspraken te maken. Een eerste kennismaking met opvoeders, met andere internen, de leefruimtes, de gewoontes op internaat, kan al een heel duidelijk beeld scheppen over hoe het eraan toe gaat op internaat. In veel internaten worden regelmatig oudercontacten georganiseerd. Door de meningen en ervaringen van opvoeders en ouders naast elkaar te leggen, krijgt men een beter zicht op het gedrag en de ontwikkeling van het kind zodat er betere afspraken kunnen gemaakt worden. Informatie kan ook worden uitgewisseld via korte gesprekken bij het brengen en ophalen van de internen. Dit zijn bijzonder waardevolle momenten om ervaringen te delen en afspraken te maken. Korte mededelingen of kleine vragen over het kind kunnen ook via email of sms doorgegeven worden. Daarnaast organiseren internaten vaak gezellige bijeenkomsten (eetfestijn, ouderavond, ouderinleefdag) waar soms informele gesprekken kunnen ontstaan met ouders. Via een ouderraad of themabijeenkomst over opvoeden kunnen allerlei onderwerpen over opvoeden, over de werking van het internaat of over de internen geagendeerd worden. Dit kan interessante gesprekken met ouders opleveren.

Naast de ouders zijn de school en het centrum voor leerlingbegeleiding (CLB) de belangrijkste partners. Zij zetten elk vanuit hun eigen opdracht hun competenties in om de begeleiding en de opleiding van de internen op te nemen. Ouders stellen dan ook een groot vertrouwen in een optimale begeleiding door de andere partners in de opvoeding van hun kind. Om een begeleiding te bieden die vertrekt vanuit een totaalbenadering van het kind is het wenselijk om indien nodig de zorg voor de internen op elkaar af te stemmen. De begeleiding van noden en zorgvragen kan optimaal gerealiseerd worden wanneer alle betrokken actoren op een constructieve manier samenwerken. Op dit ogenblik bestaat reeds een gedeelde betrokkenheid en afstemming in de begeleiding tussen scholen en internaten. Via het schooloverleg (met internaat) is er nu soms al een informeel overleg met het CLB. Katholiek Onderwijs Vlaanderen en VCLB engageerden zich in 2015 via de engagementsverklaring en de bijgevoegde mededeling “Naar een gedeelde

zorg en verantwoordelijkheid in de opvoeding tussen ouders, school, internaat en centrum voor leerlingbegeleiding”⁷ om de scholen, internaten en de centra voor leerlingenbegeleiding actief te sensibiliseren tot een samenwerking vanuit de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid in de zorg voor kinderen en jongeren. Samenwerking kan onder andere tot stand komen door overleg waarbij het steeds de bedoeling is om de begeleiding te verbeteren en/of op elkaar af te stemmen vanuit een totaalvisie op het kind. Je leest in de engagementsverklaring hoe de samenwerking concreet kan gestalte krijgen. Hoe opvoeders best omgaan met privacygevoelige informatie lees je in het document “Juridische en deontologische krijtlijnen voor internaten-communiceren over privacygevoelige informatie” (zie supra).

*Als je een schip wil bouwen
verzamel geen mensen
om timmerhout te halen
of plannen uit te tekenen.
Begin niet met instructies te geven
zelfs niet met je plannen uit te leggen.*

*Als je een schip wil bouwen
verzamel dan mensen rondom jou
en doe hen verlangen
naar de eindeloze en weidse zee.*

(Antoine de Saint-Exupéry, CITADELLE (1948))

---

7 Katholiek Onderwijs Vlaanderen, *Engagementsverklaring en bijgevoegde mededeling “Naar een gedeelde zorg en verantwoordelijkheid in de opvoeding tussen ouders, school, internaat en centrum voor leerlingbegeleiding*, 2015

9. Bibliografie

- Adriaenssens, P. (2007). *Opvoeden is een groeiproces*. Tiel: Lannoo.
- Adriaenssens, P. (2009). *Van hieraf mag je gaan. Over het opvoeden van tieners*. Tiel: Lannoo.
- Adriaenssens, P.(2010). *Laat ze niet schieten! Geef de grens een plaats in het leven van jongeren*. Tiel: Lannoo.
- Bainbridge, D. (2010). *Pubers, een bijzondere diersoort*. Amsterdam: Thomas Rap.
- Balledux, M., Hoex, J.(2007). *Hoe gaat het met jou? Werken aan welbevinden van kinderen*. Amsterdam: SWP B.V.
- Boogaerd, M.,Fukkink, R. (2012).*Onderzoek pedagogische kwaliteit van de buitenschoolse opvang in Nederland*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.
- Boonstra, M., Jepma, I. (2014). *Lerenderwijs, samen werken aan pedagogische kwaliteit in de kinderopvang*. Amsterdam: Reed Business Education.

- Baumeister, R., & Tierney, J. (2012). *Wilskracht, de herontdekking van de grootste kracht van de mens*. Amsterdam: Nieuwezijds B.V.
- Compernelle, T. (2014). *Ontketen je brein*. Tiel: Lannoo.
- Crone, E. (2008). *Het puberende brein, over de ontwikkeling van de hersenen in de unieke periode van de adolescentie*. Amsterdam: Bert Bakker/Prometheus.
- Dawson, P., Guare, R. (2010). *Executieve functies bij kinderen en adolescenten*. Amsterdam: Hogrefe Uitgevers B.V.
- De Wachter, D. (2012). *Borderline Times*. Tiel: Lannoo.
- Huub, N., & van Sark. Y. (2009). *Puberbrein binnenste buiten*. Antwerpen: Kosmos.
- Ijzerdoorn, R. L. T.-W. (2008). *De kwaliteit van de Nederlandse kinderopvang*. Amsterdam: Boom.
- Kind&Gezin. (2014). *Een pedagogisch raamwerk voor de kinderopvang van baby's en peuters*.
- Klingberg, T. (2009). *Breinbereik*. Amsterdam: Hogefe Uitgevers B.V.
- Laevers, F., H. L. (2013). *Een procesgerichte aanpak voor 6- tot 12-jarigen in het basisonderwijs*. Averbode: Cego.
- Laevers, F. (2013). *Ervaringsgericht werken in de voorschoolse kinderopvang, basisboek*. Averbode: Cego.
- Maslow, A. (1987). *Motivation and personality*. New York: Harper & Row.
- Medina, J. (2011). *Brainmeester, 12 principes om het beste uit je brein te halen*. Amsterdam: Pearson Benelux B.V.
- Mischel, W. (2015). *De marshmallowtest, verbeter je zelfbeheersing*. Amsterdam: Nieuwezijds B.V.
- Patfoort, P. (2001). *Bouwen aan geweldloosheid*. Mechelen: Jeugd & Vrede
- Patfoort, P. (2002). *Ik wil, jij wilt niet*. Mechelen: Jeugd & Vrede
- Patfoort, P. (2006). *Verdediging zonder aanval. De kracht van geweldloosheid*. Mechelen: Jeugd & Vrede
- Raes, P. (2011). *De weg is naar u toe gekomen*. Kalmthout: Pelckmans.
- Schreuder. (2011). *Pedagogisch Kader kindercentra 4-13 jaar*. Amsterdam: Reed Business.
- Struyven, K., e.a. (2009). *Groot worden, de ontwikkeling van baby tot adolescent*. Tiel: Lannoo.

Colofon:

Uitgave: Katholiek Onderwijs Vlaanderen. Team internaten, Guimardstraat 1, 1040 Brussel
Coördinator internaten: Anja Dingenen, anja.dingenen@katholiekonderwijs.vlaanderen

Ontwerp en druk: Uitgeverij Licap-Halewijn

Foto's: Internaat H.Hartcollege Waregem, Internaat O.-L.-Vrouw-Presentatie Ledeberg,
Internaat Sint-Jozefscollege Turnhout, Internaat Kinderland Kortrijk

